

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

**Rocsijne opgespoord
de vondst van een vierde
majolica-oven**

Voor uw agenda

**Opgravingen op
Fort de Roovere**

Boekennieuws

**Terugblik excursie
Mechelen**

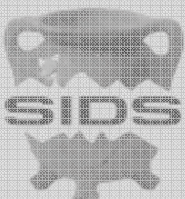
Vooruitblik 40 jarig bestaan

Lezingen

Van de Bestuurstafel

Jaargang 13 - Nr. 50
december 2010

ROCSIJNE OPGESPOORD DE VONDST VAN EEN VIERDE MAJOLICA-OVEN ACHTER DE ZUIDZIJDE HAVEN

(Marco Vermunt)

In augustus van dit jaar is een kleine opgraving uitgevoerd achter Zuidzijde Haven 33. Aanleiding was het plan van de gezamenlijke bewoners van Zuidzijde Haven 27 t/m 35 om een achterpad aan te leggen, zodat ze via de tuin een verbinding kregen met het Kabelstraatje. Het pad zou ook voorzien worden van een regenwaterafvoer. Eerder was op deze plaats al uitgebreid opgegraven. De opgraving met de code 'PLW' ('Poort van 's Lands Welvaren') dateert van 2005 en was een gevolg van het plan om het gasfabriekterrein te saneren en te bebouwen. Die sanering is daadwerkelijk uitgevoerd, maar het bouwplan kon nog niet worden gerealiseerd.

In de opgraving van 2005 werden bijzonder waardevolle resten gevonden van majolicaproductie, die op deze plaats in de eerste helft van de zestiende eeuw (ca. 1518-1550) beoefend werd. Bergen op Zoom was de eerste stad in de noordelijke Nederlanden, ná Antwerpen, waar pottenbakkers majolica gingen maken. Over de resultaten van die opgraving kon u al lezen in de nieuwsbrieven 31 en 32 van 2006. Ik vat nog even samen.

Achter Zuidzijde Haven 29 kwam de fundering van een zeer grote oven met twee as-laden tevoorschijn, die onderdeel vormde van een bedrijfsruimte uit de zestiende eeuw. Deze bedrijfsruimte was vanuit zuidelijke richting toegankelijk en lag destijds waarschijnlijk op een erf dat eigendom was van het pand "De Tuin van Holland" (Zuidzijde Haven 27). Met andere woorden: het erf van nummer 27 strekte zich zijwaarts uit tot achter nummer 29. Het kan nog steeds niet onomstotelijk vastgesteld worden of deze oven werkelijk een majolica-oven is geweest. Op het erf van de Tuin van Holland startte de familie Drabbe in het begin van de zeventiende eeuw een brouwerij, maar de gevonden oven was zeker ouder. Naast de oven werd een kuil met misbaksels gevonden, die aantonen dat de oven in de zeventiende eeuw werd verbouwd en kortstondig als gewone potoven dienst deed. Ook sporen in de oven zelf wijzen in die richting. Voorlopig nemen we aan dat dit het bedrijf was van Lucas Raymondts, die in 1518 als meester-geleybakker in de stad verwelkomd werd. Zijn oven en werkplaats werden met geld van de gemeente (20 pond) gebouwd, waarvan een uitvoerige rekening bewaard is gebleven.

Achter Zuidzijde Haven 31 werden de resten van twee andere, kleinere ovens gevonden. Dit huis, genaamd 'De Drie Haringen', werd in 1534 gekocht door de weduwe van Lucas Raymondts (in 1518 woonde Lucas nog in de Steenbergsestraat). De twee ovens waren niet tegelijk in bedrijf. De grootste en tevens de oudste was rechthoekig en leek erg op majolicaovens die in Antwerpen werden opgegraven. De andere oven dateerde van iets later en had twee as-laden, precies zoals bij de grote oven achter nummer 29. Rond beide ovens werden veel scherven van mislukte majolica gevonden. In de verkoopakte van 1534 werd vermeld, dat het huis aan de achterzijde grensde aan het bedrijf van een zekere Peter de Geleybakker. Waarschijnlijk hoorden de beide ovens bij dat bedrijf. Maar het kan ook zijn dat Lucas zelf hier al eerder werkzaam was. Helaas kunnen de ovens en het majolica niet scherp genoeg gedateerd worden.

Naast de Drie Haringen lag vanouds een steegje, dat toegang gaf tot achterkamers en de bedrijfjes bij de panden. In de zeventiende eeuw werd het huis "De Poort van 's Lands Welvaren" genoemd. Aan de andere kant van het steegje stond het huis "De (Zwarte) Arend", nu Zuidzijde Haven 33. In een verkoopakte van 1550 wordt vermeld, dat er ten zuiden van het huis een schuur stond. Daar weer achter was het bedrijf van een zekere Rocsijne de Geleybakker gevestigd. Tijdens de opgraving in 2005 werd hier gegraven, maar werden géén resten van een majolica-oven gevonden.

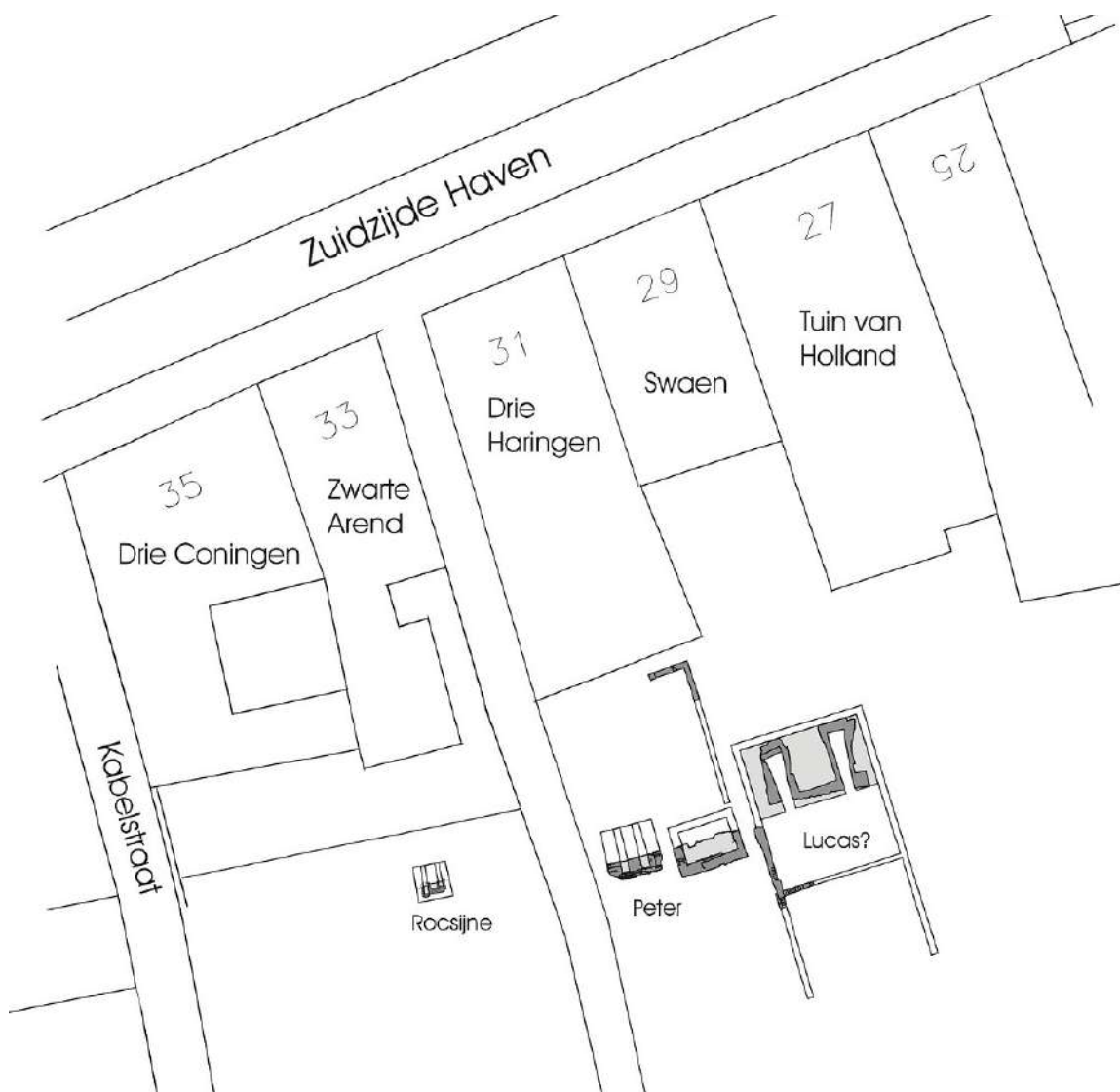
De opgraving van augustus dit jaar bestond eigenlijk uit niet meer dan een kleine uitbreiding van de werkput in noordelijke richting, tot tegen de tuinmuur van nummer 33. Precies in dit gedeelte kwamen de resten tevoorschijn van een vierde majolica-oven! Deze oven was 1,80 meter breed en opgebouwd uit gele en rode bakstenen, met dezelfde afmetingen als van de andere ovens (4x 8/8½ x 17½/18 cm). Helaas was het grootste deel van de oven verloren gegaan bij het leggen van kabels in de twintigste eeuw. Alleen het achterste stukje was bewaard. De rechthoekige constructie bestond oorspronkelijk uit drie 'verdiepingen' waarvan alleen het onderste deel, dat waarschijnlijk in

de grond verzonken lag, bewaard is gebleven.

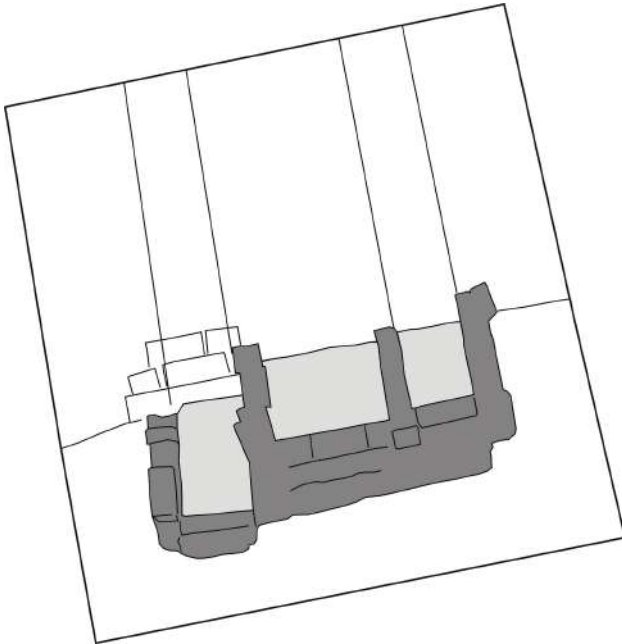
Dit gedeelte bestond uit twee smalle as-laden, waarin de as van het vuur werd opgevangen en verwijderd. Ze waren aan de uiteinden voorzien van schuine kanten.

De bakstenen waren flink beroet, maar nauwelijks ingebrand.

Het vuur brandde een verdieping hoger, in de eigenlijke stookkamer. De as viel door een rooster naar beneden. Weer daarboven bevond zich de eigenlijke ovenkamer, waarin het aardewerk stond. Waarschijnlijk had die een vloer van plavuizen, waartussen spleten zaten.

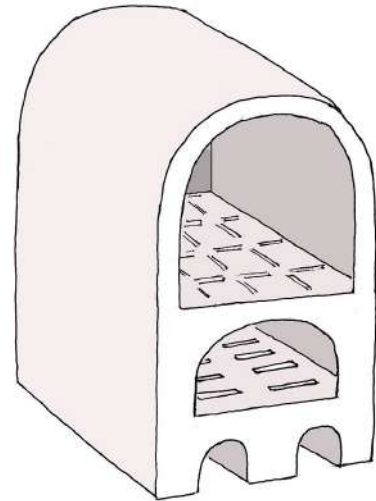
Plattegrond van de erven achter de huizen aan de Zuidzijde Haven. De ovens zijn hierop ingetekend. De nu gevonden oven is de meest linkse achter nummer 33.

Het opgegraven restant van de oven is maar een gedeelte van de hele constructie. In deze tekening is het volledige grondplan gereconstrueerd. De oven was ongeveer 1,80 x 2 meter groot.

In feite was de oven vrijwel identiek aan één van de ovens achter De Drie Haringen. Er werden nauwelijks aanwijzingen gevonden voor de fabricage van majolica (slechts één scherfje). Duidelijk is wel, dat de oven vanuit noordelijke richting werd bediend.

Mogelijk ligt er dus nog majolica-afval onder de tuin van het huidige pand. Geen indrukwekkende resten dus, maar wel met een grote historische betekenis. Ze sluiten mooi aan op de gegevens in de stedelijke archieven. De resultaten van de opgravingen worden momenteel in een rapport uitgewerkt. De ovenresten zelf zullen voor de volgende generaties bewaard blijven onder het pad en de tuinen van de huizen.

Een schets van de indeling van een majolica-oven met asladen op het onderste niveau.

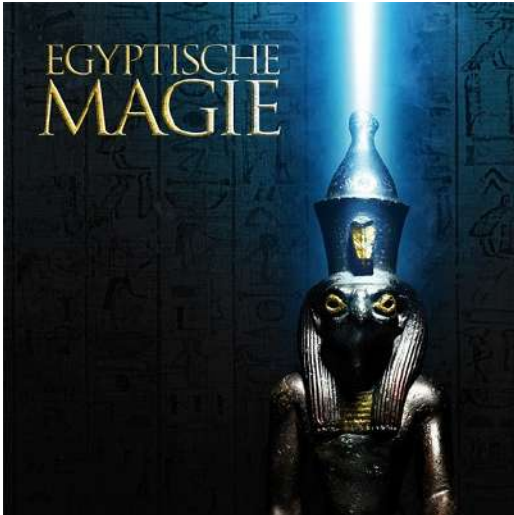
Het achterste gedeelte van de asladen. De schuine achterkanten zijn goed herkenbaar.

VOOR UW AGENDA

Leiden, t/m 13 maart 2011

Egyptische Magie

Met de tentoonstelling 'Egyptische Magie' brengt het Rijksmuseum van Oudheden de magische wereld van het oude Egypte naar Leiden.

Te bewonderen zijn meer dan 300 objecten uit de tijd van de farao's, afkomstig uit de Egyptische collecties van o.a. het Rijksmuseum van Oudheden zelf, het British Museum en het Louvre. Manshoge beelden van priesters en goden, bezwerende en kwaadafwerende formules op papyrus, tovergerei en amuletten laten zien hoe magie in het oude Egypte onlosmakelijk vervlochten was met het leven van alledag en wat daarvan in de moderne tijd nog steeds te herkennen is. In het Egypte van duizenden jaren geleden was magie heel vanzelfsprekend. De Egyptenaren geloofden dat de goden leven en dood in handen hadden, en dat magie de enige manier was waarop ze invloed konden uitoefenen op hogere machten.

Magisch mes, gemaakt van een nijlpaardtand, collectie British Museum (foto: RMO)

Ook zagen ze magie als verklaring voor de wonderen van de natuur, zoals een zonsverduistering, de groei van gewassen en het jaarlijks stijgen en dalen van het water in de Nijl. Magie en toverij werden dan ook volop beoefend, niet alleen in de tempels maar ook thuis, zowel aan het hof als op het platteland. Al deze rituelen, bezweringen en toverkunsten komen in het verhaal van 'Egyptische Magie' aan bod. Daarnaast is er uitvoerig aandacht aan het voortbestaan van de Egyptische magie in latere culturen en religies, tot zelfs in het heden. Blikvangers in de tentoonstelling zijn de imposante beelden van de leeuwinnegodin Sachmet en van priester Chaemwas uit het British Museum: de zoon van farao Ramses II en één van de grootste magiërs van Egypte. Bijzonder is ook de vijf meter lange 'Leiden-Londen-papyrus', die voor het eerst in zijn geheel te zien is.

Genezend beeld van een priester, collectie Musée du Louvre (foto: RMO)

De twee helften van dit toverboek met 98 spreuken en recepten bevinden zich al 180 jaar van elkaar gescheiden in het Rijksmuseum van Oudheden en het British Museum. Veel van de voorwerpen in de tentoonstelling hebben niet alleen een mystieke betekenis, maar zijn ook van betoverende schoonheid. Fraaie voorbeelden zijn het 'genezende beeld' van een priester en de unieke bronzen toverstaf in de vorm van een zigzaggende cobra uit het Louvre en de vele amuletten en sieraden van kleurige steen, faïence en edelmetaal.

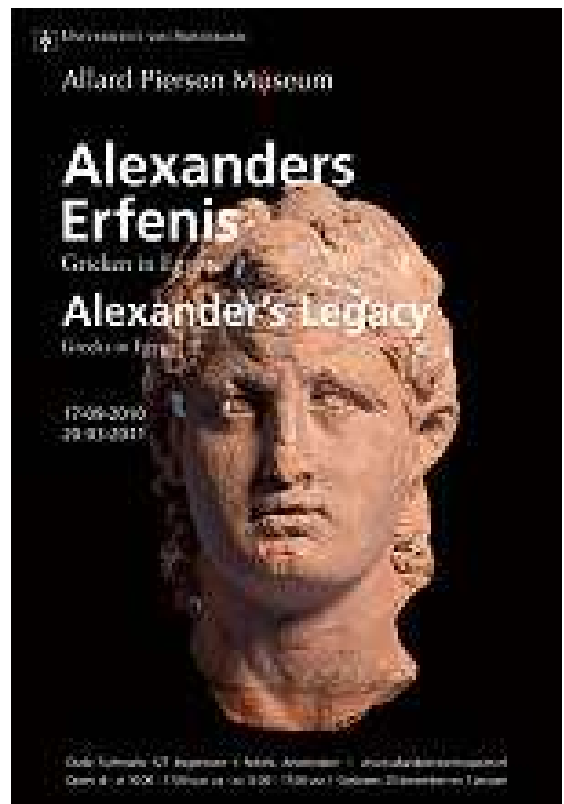
Ba-vogel, graffiguur van hout, 712-332 v.Chr., collectie Rijksmuseum van Oudheden (foto: RMO)

Info: RMO, Rapenburg 28, 2311 EW Leiden

Amsterdam, t/m 20 maart 2011
Alexanders Erfenis, Grieken in Egypte

De tentoonstelling laat zien wat Alexander de Grote in Egypte teweeg heeft gebracht. Hij bracht elementen uit de westerse cultuur naar het oosten en omgekeerd elementen uit de oosterse cultuur naar het westen. Alexanders Erfenis gaat over deze wederzijdse invloed en (culturele) versmelting van volkeren. Alexander de Grote (356-323 v.Chr.) is een van de grootste veroveraars uit de wereldgeschiedenis.

Hoewel zijn rijk na zijn dood snel uit elkaar viel, was de wereld niet meer hetzelfde. Eeuwenoude structuren waren doorbroken. De versmelting van Griekse, Egyptische en oosterse beschavingen, het Hellenisme, zorgde voor een nieuw elan en een nieuwe impuls voor kunst, techniek en wetenschap. De tentoonstelling Alexanders Erfenis richt de aandacht op Egypte omdat Alexanders erfenis daar de meeste en duidelijkste sporen heeft achtergelaten. De door de Grieken gevestigde dynastie in Egypte, het Ptolemaeënrijk, bleef bestaan tot 30 v.Chr. Toen verloor de laatste farao van de dynastie, de legendarische Cleopatra, haar macht aan de Romeinen. Maar Alexanders erfenis ging daarmee niet verloren en drukte zijn stempel op het Romeinse Rijk en daarmee op Europa. De baanbrekende resultaten die in Egypte na zijn dood op vele terreinen werden bereikt, vormen een erfenis waar wij nog dagelijks van profiteren. Wat Alexanders erfenis ook is: niemand kan ontkennen dat Alexander de Grote een belangrijke en omstreden factor in de wereldgeschiedenis is geweest. Hij spreekt nog steeds tot de verbeelding.

Info: Allard Pierson Museum, Oude Turfmarkt 127, Amsterdam

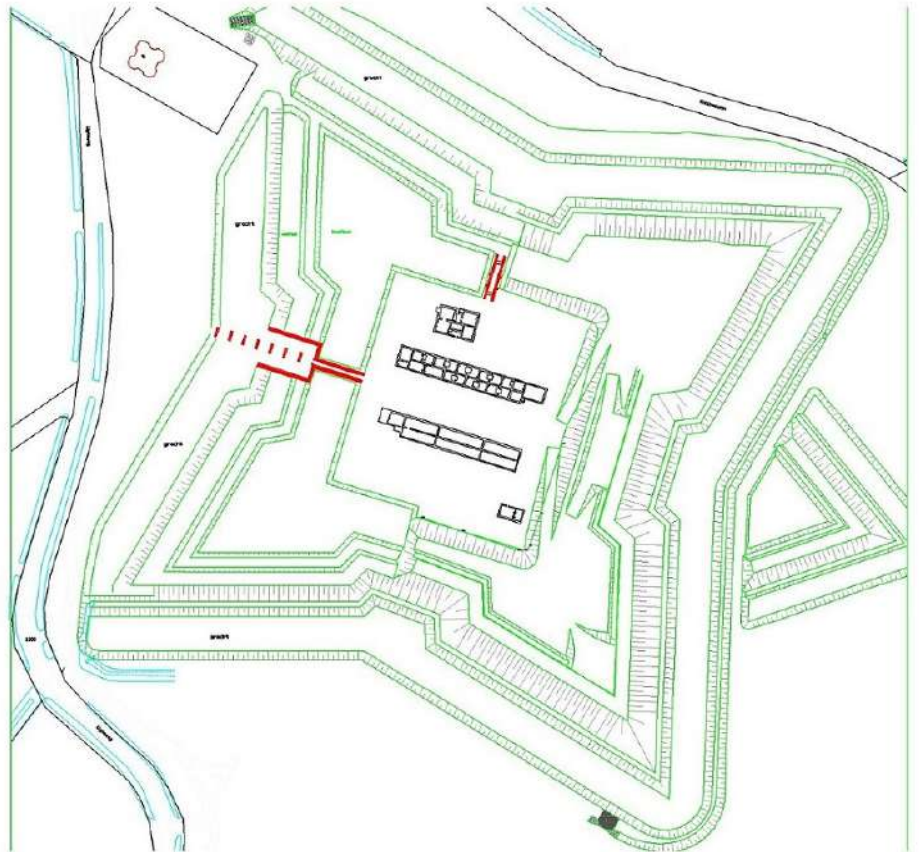
OPGRAVINGEN OP FORT DE ROOVERE

(Marco Vermunt)

Enkele jaren geleden werden op het binnenterrein van Fort de Roovere proefsleuven gegraven, met de bedoeling om resten van de voormalige bebouwing op te sporen. Ooit stonden er op de 'terre' van het fort (het binnenterrein van 90 bij 90 meter) twee grote barakken, een officierswoning, een kruithuis en diverse bijgebouwen. Een deel van de noordelijke barak diende zelfs tijdelijk als kerk. Van dit alles werd helaas maar weinig teruggevonden.

Hier en daar lagen resten van trapkeldertjes, kuilen en greppels, maar het meeste was weggebroken toen het fort in 1816 werd opgeheven en het terrein als akker in gebruik werd genomen. De gebouwen waren weliswaar van baksteen, maar waren vrij licht gefundeerd omdat het terrein van nature een zandheuvel was met een goede draagkrachtige bodem. De steen was goed herbruikbaar en het vele ploegen had de overgebleven ondiepe funderingen volledig vernield. Zelfs het kruithuis, toch een van de solidere bouwwerken en opgetrokken in de zuidoostelijke hoek van de terre, had nauwelijks sporen nagelaten.

David Ross, als vestingbouwkundige verbonden aan de stichting Menno van Coehoorn, maakte ons attent op het feit dat er niet alleen stenen bebouwing op het fort had bestaan, maar dat er ook andere 'ondergrondse' bakstenen werken waren geweest. Het betrof de ingangspartij van het fort en een onderdoorgang in de noordelijke wal, een zogenaamde poterne. Inmiddels was er ook een nauwkeurige plattegrondtekening in het Nationaal Archief teruggevonden, waarop alle stenen bouwwerken van het fort op dezelfde schaal waren afgebeeld. In 2010 volgde daarom een nieuw onderzoek. Omdat inmiddels de plannen voor de restauratie bijna gereed waren, was het van belang om de stenen elementen in beeld te brengen en zo mogelijk ook in beeld te laten

De omtrekken van het fort zoals het nu hersteld wordt. In donkere lijnen de ingangspartij en de poterne, en in het midden de gebouwen op de terre.

voor de toekomst. Fort de Roovere was in zijn oorspronkelijke zeventiende-eeuwse vorm aan de westzijde -vanuit de Lingeweg- bereikbaar. Er was een brug over de gracht, die naar een soort inham in de voorwal leidde. Deze inham had een U-vorm van 21 meter lengte en 14 meter breedte en was aan drie kanten voorzien van een indrukwekkend hoge muur. In de oostelijke muur tegen de hoofdwal bevond zich een poort, die naar een 20 meter lange doorgang onder de wal leidde en uitkwam op de terre.

Het graafwerk had direct succes. Op ongeveer één meter diepte kwamen de resten van het muurwerk tevoorschijn. De U-vormige constructie, daterend uit 1628, werd over zijn hele oppervlak blootgelegd. De muren waren oorspronkelijk aan de zichtkanten bekleed geweest met gele ijsselsteentjes, maar die waren na 1816 zorgvuldig eraf gesloopt. Alleen op de fronten (uiteinden) van de muren, die schuin waren afgewerkt, was de ijsselsteen nog bewaard.

Op de plaats van de doorgang door de hoofdwal was het muurwerk wat dieper weggebroken. De doorgang zelf, een overwelfde tunnel van 20 meter lengte, bleek helemaal gesloopt te zijn. Er waren welgeteld drie bakstenen van bewaard, de rest was nog slechts een puinspoor. Deze gang was volgens de tekeningen uit het Nationaal Archief maar 1,40 meter breed, erg vreemd voor de hoofdingang van een dergelijk groot fort.

In die tijd klaagden de soldaten al dat hij veel te smal was!

Helaas was het niet mogelijk om het inwendige van de U-vorm dieper uit te graven om de muren weer in volle glorie zichtbaar te maken. Wel werd nog een proefsleuf aangelegd waar de brug moest zijn geweest. Daarbij werd een van de stenen brugpijlers gevonden, meer dan twee meter diep. De brug over de gracht was gefundeerd op zes of zeven kolommen van 80 x 380 cm. Waarschijnlijk zijn die over een lengte van 42 meter allemaal nog in de grond bewaard. In 1784 verwijderde men om militair-strategische redenen de westelijke helft van het fort, waarbij ook de gracht werd gedempt en de brug verwijderd. In het nu uitgevoerde restauratieplan is gekozen om de westelijke gracht toch weer enkele meters uit te graven en de voorwal weer wat op te hogen, om het beeld van vóór 1784 een beetje terug te roepen.

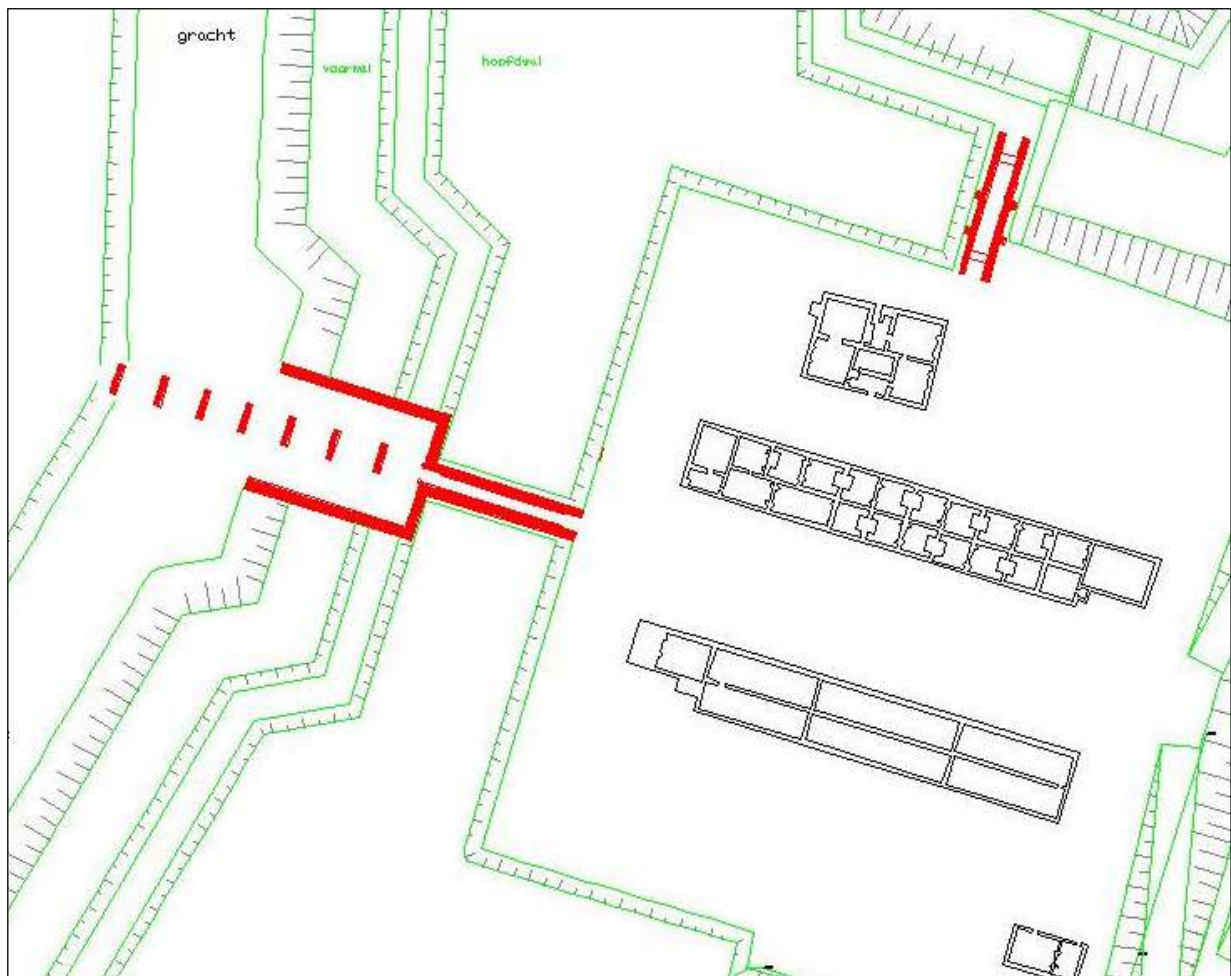
Gezicht op de ingangspartij vanuit de helikopter

Herstel van de brug en de U-vormige muur zou echter te kostbaar zijn en daarom ligt de toegangsweg nu op een soort van dijklichaam. De muren zijn weer toegedekt en hun plaats zal door middel van stapelzoden worden gemarkeerd.

Het andere object dat onderzocht werd, was een onderdoorgang of 'poterne' onder de wal. In de noordelijke wal van de terre, vlak achter de officierswoning, bevond zich volgens de plattegrondtekeningen uit de achttiende eeuw een gemetselde doorgang. Die was bedoeld om soldaten vanuit de terre naar het pad tussen de hoofdwal en de voorwal te brengen, waar ze de vijand konden beschieten.

De poterne, gezien vanaf de wal

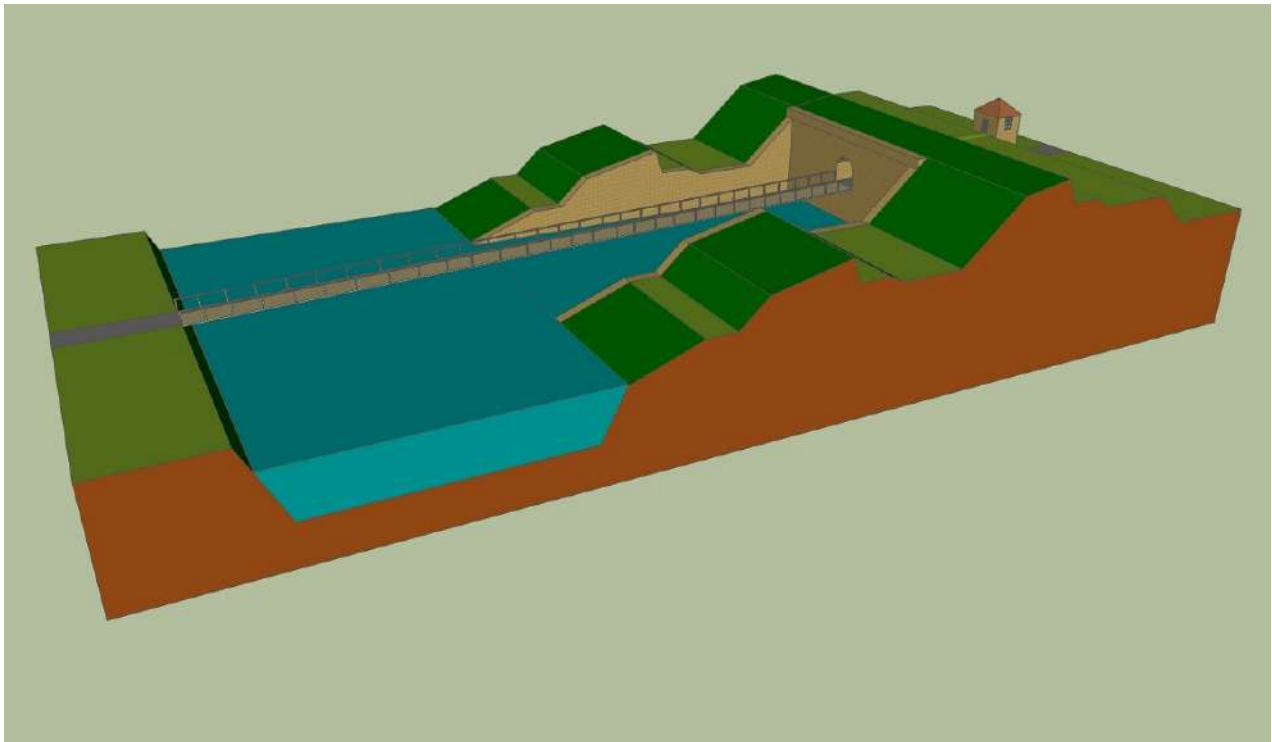

Detail van het fort met de hoofdingang en de poterne in donkere lijnen. Rechts de soldatenbarakken, de officierswoning en het kruithuis.

Helaas was de gang in 1784, toen de hoofdwal ter plekke werd afgegraven, gesloopt. Alleen de funderingen waren bewaard gebleven. Ze lagen minder dan een halve meter onder het gras en werden volledig blootgegraven. De poterne was 18,60 meter lang en 3,90 meter breed. De inwendige breedte was 2,35 meter. Het is niet bekend hoe hoog de gang was geweest. De vloer was van zand.

Oorspronkelijk waren er twee deuren en op de plaats van die deuren lag er een stenen vloertje. De openingen aan weerskanten van de hoofdwal waren schuin opgemetseld, de helling van de wal volgend, en helemaal met

IJsselsteen bekleed. Hoewel het steenwerk in relatief goede staat verkeerde en niet diep lag, was het geen optie om de muren voortaan open en bloot te laten liggen. Ze zouden in de winter langzaam laag voor laag kapotvriezen en verder aftakelen. In het nieuwe ontwerp van het fort is ter plaatse een doorgang tussen de oorspronkelijke wal van 1784 en de nieuwe wal gemaakt, waarlangs zwaar materieel zoals maaimachines de terrein kunnen bereiken. De muren zijn weer toegedekt en later zullen de contouren met grind of tegels worden teruggebracht.

Reconstructie door David Ross van de ingangspartij (de brugpijlers zijn niet getekend).

BOEKENNIEUWS

Ontdekt! Vijftig jaar archeologie in Rotterdam en omgeving

Tijdens de voorbije Reuvensdagen in Rotterdam werd ook de nieuwe publicatie 'Ontdekt! Vijftig jaar archeologie in Rotterdam en omgeving' voorgesteld. Het is meteen het eerste publieksboek over de archeologie van Rotterdam en de regio. 'Ontdekt!' is geschreven door Arnold Carmiggelt en Marco van Trierum, beiden werkzaam bij het Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam (BOOR).

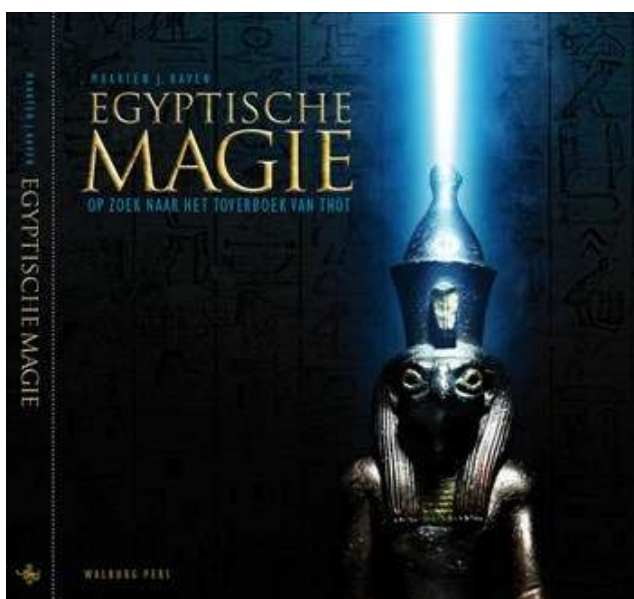
Al vijftig jaar doen de archeologen van het BOOR onderzoek in Rotterdam en omgeving. In het rijk geïllustreerde boek presenteren de auteurs in vijftig kleurrijke 'vensters op het verleden' de belangrijkste vondsten en vindplaatsen. Prijs: € 12,50

Egyptische Magie

Speciaal voor de tentoonstelling 'Egyptische Magie' (zie artikel op pag. 5 van deze nieuwsbrief) schreef conservator Maarten Raven het boek 'Egyptische magie: op zoek naar het toverboek van Thot'. Het boek gaat over de magische wereld van de oude Egyptenaren. Het bevat vele afbeeldingen van magische voorwerpen uit de collecties van het Rijksmuseum van Oudheden, het Musée du Louvre en het British Museum.

De oude Egyptenaren geloofden heilig in de zin van tovenarij. Magie was tegelijkertijd een bron van bovenaardse wijsheid en een middel om je lot in eigen handen te nemen. De goden zelf gebruikten magie om de wereld te scheppen. Aan de mensen schonken ze magische vermogens om hen te helpen in de strijd om het bestaan. De knapste koppen van het Oude Egypte zochten hun hele leven naar kennis van het hogere. Dit boek gaat over die zoektocht naar wijsheid. Het beschrijft hoe de Egyptische magiërs hun kennis gebruikten om de zwaksten van de samenleving te beschermen, de goden bij te staan in hun strijd tegen het kwaad, en de doden eeuwig te laten voortleven. In onze moderne maatschappij is geen plaats meer voor dit soort 'bijgeloof'. Wij hebben goede medische voorzieningen, psychiaters en verzekeringen. We denken vaak dat we het wel zonder hogere machten kunnen stellen. Maar is dat wel zo? Geloven we heimelijk niet nog steeds in die overzichtelijke wereld van de Egyptenaren?

ISBN 978.90.5730.677.8, prijs € 22

Romeins aardewerk van de Zuid-Nederlandse zandgronden

Aardewerk is voor de archeoloog een belangrijke materiaal-categorie, vooral toegepast om te dateren, maar in principe ook bruikbaar voor het achterhalen van functies van gebouwen of vindplaatsen en het in kaart brengen van uitwisselingsnetwerken. Over het aardewerk uit de Romeinse tijd zijn

bibliotheken vol geschreven, maar veel literatuur is specialistisch, moeilijk toegankelijk of toegespitst op specifieke vindplaatsen. Deze publicatie geeft een overzicht van het materiaal dat op Zuidnederlandse zandgronden is gevonden. Daarnaast is deze gids bij uitstek geschikt voor studenten en vrijetijdsarcheologen om zich de basisbeginselen van de aardewerkdeterminatie en -analyse eigen te maken. Er zijn tal van vormen en typen opgenomen die niet te vinden zijn in de meest gebruikte standaardwerken.

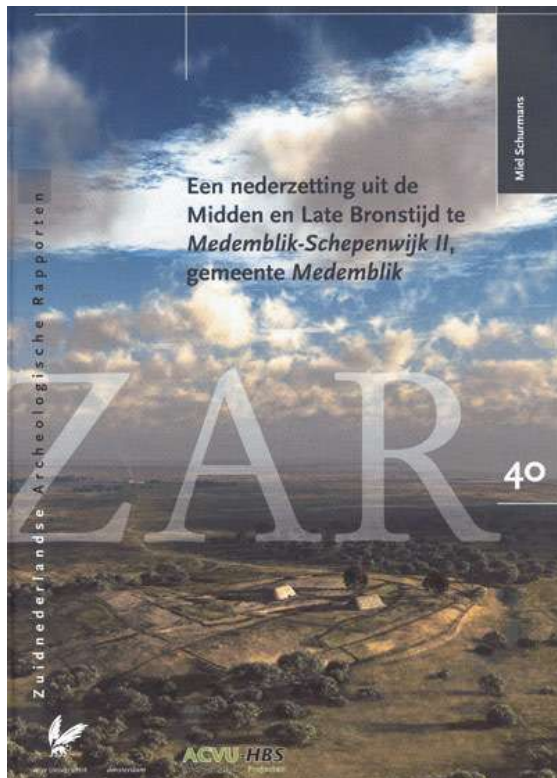
ISBN: 978.90.8614.160.9, prijs € 25.00

Een nederzetting uit de midden en late bronstijd te Medemblik

Het rapport behandelt een opgraving van 1.45 ha ten zuidwesten van de bebouwde kom van Medemblik, in de geplande woonwijk Schepenwijk II. Het onderzoek bracht een deel van een nederzetting uit de Midden en de Late Bronstijd aan het licht, gelegen op een ongeveer 110 m brede kreekrug. De bewoning startte ten vroegste in de tweede helft van de vijftiende eeuw voor Chr. en lijkt continu tot het einde van de twaalfde eeuw voor Chr. Na een onderbreking van enkele eeuwen vond opnieuw een kortstondige occupatie plaats van eind tiende tot eind negende eeuw voor Chr. Tot de Midden Bronstijd behoren (delen van) dertien huisplattegronden en een greppelsysteem dat een oppervlakte van minimaal 1 ha omsloot en verkavelde.

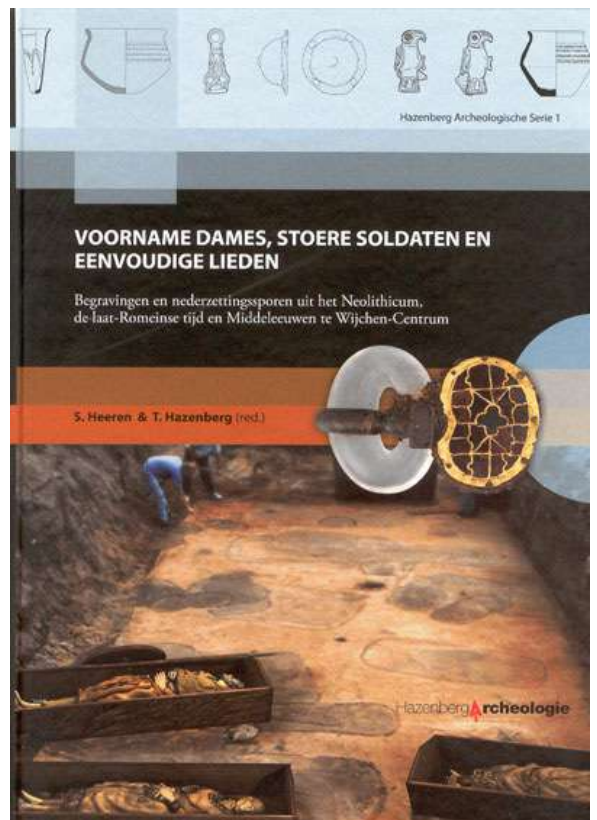

Vanwege de beperkte beschikbare ruimte op de kreekrug zijn de huizen meerdere malen op dezelfde plaats gebouwd, wat verklaart waarom enkele plattegronden slechts fragmentarisch bewaard zijn. In de Late Bronstijd werd in het zuidwestelijke deel van het plangebied een kleine terp opgericht, die nadien enkele malen uitgebreid werd. Tot één van de fases van de terp behoort een rij wilgenhouten palen. Voorts zijn 60 kringgreppels, 25 kuilenkransen en acht waterputten aangetroffen, die meestal niet nader dan Midden of Late Bronstijd konden gedateerd worden.

Het vondstmateriaal bestaat uit aardewerk (Hoogkarspel-Oud en Hoogkarspel-Jong), dierlijk bot (zoogdieren, vogels en vis), natuursteen, vuursteen, metaalslakken en botanische materialen (macroresten, coprolieten, hout en pollen). Elke materiaalcategorie wordt in het rapport in een apart hoofdstuk besproken. De bewoningssporen maakten deel uit van een nederzetting die zich verder noordoostwaarts uitstreckte en mogelijk zelfs doorliep tot de vindplaats Medemblik-Schuitenvoerderslaan. Deze is onderzocht in de jaren zestig van de vorige eeuw en leverde onder andere twee huisplattegronden en twee grafheuvels uit de Midden Bronstijd op.
ISBN: 9789086141555, prijs € 35,00

Voorname dames, stoere soldaten en eenvoudige lieden...

Van de zomer van 2009 tot het voorjaar van 2010 heeft Hazenberg Archeologie het onderzoeksproject Het Merovingische grafveld van Wijchen - het grafritueel en de begraafgemeenschap uitgevoerd. In dit kader werden de vondsten en sporen van de vindplaats Wijchen-Centrum geanalyseerd en deze publicatie is hiervan het belangrijkste resultaat.

ISBN: 9789080853478, prijs € 49,95

Het grote geschiedenisboek van Antwerpen
De stad Antwerpen heeft een zeer lange en rijke geschiedenis. Er zijn aanwijzingen voor bewoning sinds tienduizenden jaren geleden. Deze geschiedenis wordt in Het Grote Geschiedenisboek van Antwerpen op een rijtje gezet. Van de plundering door de Noormannen tot de opening van de Kennedytunnel onder de Schelde. Van Peter Paul Rubens tot de happening van Panamarenko op het Conscienceplein. De teksten voor dit geweldige boek zijn geschreven door deskundige auteurs, veelal als historicus werkzaam bij het hoger onderwijs.

De bijdragen zijn eerder verschenen als een verzamelwerk voor een breed publiek. Het Grote Geschiedenisboek van Antwerpen is een bewerkte heruitgave, nu in boekvorm. Wie de hele geschiedenis van Antwerpen nog eens op een rijtje wil hebben en bovendien handzaam in één groot boek, kan om deze monumentale uitgave niet heen!
ISBN: 9789040077326, prijs € 39,95

Geslagen verbeelding, Lutherse penningen in Nederland

In de loop der eeuwen zijn er ruim honderd penningen verschenen die betrekking hebben op de lutherse reformatie of lutherse instellingen en personen. Vooral Martin Luther zelf is ruim vertegenwoordigd. Verreweg de meeste van deze penningen zijn uitgebracht door de Amsterdamse lutherse gemeenten en instellingen.

De numismatische traditie is daar zo sterk, dat er ook nu nog penningen in opdracht worden geslagen. In dit boek worden niet alleen deze Amsterdamse penningen gepresenteerd, maar ook penningen van andere lutherse gemeenten en instellingen in Nederland en de penningen van lutheranen die vanwege hun geloof uit Salzburg moesten vluchten en zich in 1732 in Zeeland vestigden. Daarnaast zijn lutherse avondmaalsloodjes opgenomen. Alle penningen worden uitgebreid beschreven. Voor- en achterzijde van de penningen worden in kleur afgebeeld.
ISBN: 9789087041755, prijs € 25,00

Op de rand van de Rug

Op de rand van de Rug geeft een beeld van het onderzoek dat Leidse archeologen in 2006 deden naar twee prehistorische grafheuvels in de bossen bij Elst, gemeente Rhenen. De onderzoekers wilden de ouderdom van de grafheuvels vaststellen en zich een beeld vormen van het

landschap waarvan ze deel hadden uitgemaakt. Tot hun verrassing bleek dat de grafheuvels geen afgelegen rituele plekken voor begrafenisceremonies waren, maar middenin de bewoonde wereld lagen. Een van de onderzochte grafheuvels was in de bronstijd (ca. 1700 v. Chr.) direct op een boeren erf gebouwd en later, in de ijzertijd (ca. 250 v. Chr.), hebben waarschijnlijk mensen pal naast en zelfs op de grafheuvels gewoond en gewerkt. En ook al werd het hele terrein een groot open boerenlandschap in de latere ijzertijd (ca. 250 v. Chr.), toch werden de grafheuvels nooit weggehaald of verstoord. Er was in de prehistorie blijkbaar een groot respect voor deze grafmonumenten, die toen al heel oud waren.

ISBN: 978-90-8890-047-1, prijs € 9,95

TERUGBLIK EXCURSIE MECHELEN

(Jan Hopstaken)

Het einde van het jaar is bij uitstek een goed moment om terug te kijken op alle activiteiten van onze stichting van het afgelopen jaar. Welke zijn goed of zelfs succesvol verlopen en aan welke moeten we het komende jaar (nog) meer aandacht besteden. Op deze plaats wil ik niet alle activiteiten de revue laten passeren, neemt u maar van mij aan dat het bestuur hier nadrukkelijk mee bezig is. Eén van de vele activiteiten waarop ik tevreden terugkijk is de excursie naar Mechelen op 25 september van dit jaar.

Mechelen is bij velen van u een bekende stad. Een stad met een groot aantal monumenten; zelfs het grootste aantal van heel Vlaanderen. Denkt u bijvoorbeeld alleen maar aan de Sint-Romboutskathedraal, het Begijnhof of het Hof van Busleyden. Een aantal van deze monumenten staat zelfs op de Werelderfgoedlijst van de VN. De excursie had, zoals van onze stichting verwacht mag worden, voor een groot deel een archeologische programma. Het ochtendgedeelte stond geheel in dit teken.

Het programma begon met een bezoek aan de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie. We werden ontvangen in hun eigen huis; een huis met een klein expositiegedeelte en voor het overige werkruimte. De voorzitter van de vereniging begon met een korte inleiding over de vereniging en gaf daarna een rondleiding door vooral de werkruimte. Het kostte sommige leden van onze stichting zichtbaar moeite om niet gelijk mee te gaan helpen met het puzzelen en plakken. Maar ja, we waren alleen maar op bezoek.

De werkruimte van de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie

Daarna kwam voor velen het hoogtepunt van de excursie: een bezoek aan de opgraving van het Sint-Romboutskerkhof. Het kerkhof is niet meer zichtbaar in de stad, het is namelijk tot voor kort in gebruik geweest als parkeerplaats. Op niet al te lange termijn wordt de huidige parkeerplaats vervangen door een ondergrondse parkeergarage. Een unieke gelegenheid dus om een archeologisch onderzoek naar het voormalige kerkhof in te stellen. Hier is alle aanleiding voor: het kerkhof is namelijk gedurende de periode 1000 tot 1785 in gebruik geweest. Het opgravingsterrein had een zeer aantrekkelijke omheining met kijkgaten.

Vanuit de stad Mechelen wordt een bijzonder goede voorlichtingscampagne gevoerd ten behoeve van alle inwoners en belangstellenden. Er is een eigen website ingericht (www.archeologiemechelen.be), er verschijnt regelmatig een nieuwsbrief en op het terrein is een container ingericht als informatiecentrum.

Overzicht van het opgravingsterrein

Tevens worden er op gezette tijden zogenaamde 'open sleufdagen' georganiseerd. Om de inwoners en belangstellenden nog meer of beter bij de opgraving te betrekken is het voor hen mogelijk 'peter en meter' van een skelet te worden. Het peter- en

meterschap is een traditie in onder andere de rooms-katholieke kerk. Bij een rooms-katholieke doop worden doorgaans twee getuigen gevraagd: een (mannelijke) peter of peetoom en een (vrouwelijke) meter of peettante. Behalve hun functie als getuigen, wordt hen ook gevraagd 'bijzondere zorg en aandacht' te besteden aan de christelijke opvoeding van het kind. Tegen betaling van € 15,- wordt men peter of meter en wordt men op de hoogte gehouden van de resultaten van het onderzoek van het betreffende

Bijzondere omheining van het opgravingsterrein

skelet; ontvangt men de nieuwsbrieven en ontvangt men een persoonlijke uitnodiging voor de open sleufdagen.

Na dit boeiende ochtendprogramma werd het tijd om de inwendige mens te versterken. Een typisch, niet te versmaden, Belgische warme lunch.

Het middagedeelte was gericht op een verkenning van de stad Mechelen. Helaas was het weer beduidend slechter dan in de morgen, om niet te zeggen veel slechter: de regen viel met bakken uit de hemel. Om die reden heeft de stadsgids ons vooral rondgeleid door een aantal monumenten, zoals een bezoek aan de Sint-Romboutskathedraal en het Schepenhuis. Beslist geen slechte keus van de gids, het zijn indrukwekkende gebouwen. De Sint-Romboutskathedraal in Mechelen is de hoofdkerk van het aartsbisdom Mechelen-Brussel.

Als zetel van de metropoliet van de Belgische kerkprovincie is zij de metropolitane kerk van België. De kathedraal is vooral beroemd

vanwege de ruim 97 meter hoge toren met zijn twee beiaarden.

De kathedraal is gewijd aan de Ierse missionaris Sint-Rombout of Rumoldus. Het gebouw is een driebeukige kruiskerk waarvan de bouw startte in de dertiende eeuw. In die tijd werden het dwarsschip, het schip en drie traveeën van het koor gebouwd. De wijding van de kerk had plaats in 1312. Rond 1335 begon een nieuwe bouwcampagne, waarbij de middenbeuk hoger opgetrokken werd en het koor verder werd uitgebouwd en van een kooromgang en zeven straalkapellen voorzien.

Mogelijk zijn deze delen ontworpen door bouwmeester Jean d'Oisy. Het gewelf van het koor was in 1451 gereed. Vervolgens ging alle aandacht uit naar de bouw van de toren. Tenslotte werden rond het jaar 1500 de kapellen aan de noordelijke schipzijbeuk toegevoegd.

Gezamenlijk aan een prima warme lunch

Sint-Romboutskathedraal

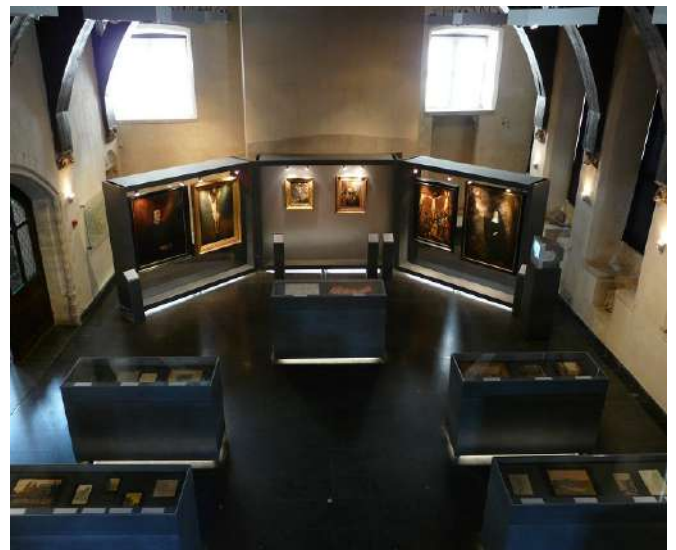
Na deze indrukwekkende kathedraal brachten we een bezoek aan het Schepenhuis. Het Schepenhuis is een van de opvallendste gebouwen in Mechelen. De oudste vermelding dateert uit 1288.

Het Schepenhuis kent een boeiende geschiedenis die zichtbaar wordt in het gebouw. Eerst stadhuis en vergaderplaats van de stedelijke vierschaar, later zetel voor de Grote Raad, een thuis voor de stedelijke collectie en het stadsarchief. Sinds 2000 bekleedt het Schepenhuis opnieuw de functie van museum.

Het museum Schepenhuis

In het Schepenhuis ligt het accent op de bloeiperiode van de stad Mechelen, de jaren tussen 1470 en 1560. In die tijd woonden Margareta van York en Margareta van Oostenrijk in de Dijlestad, werd de Grote Raad er gevestigd en werd Mechelen in 1559 de zetel van de aartsbisschop. In die periode ziet men de overgang van laatgotiek naar renaissancekunst. Drie reeksen kunstwerken staan centraal: de legende van Sint Victor in 16 panelen, een uiterst zeldzame groep retabels de 'Besloten Hofjes' en verder een aantal polychrome houten heiligenbeelden. Mechelen was eeuwenlang een belangrijke (kunst)ambachtenstad. Die ambachten worden in het museum dan ook extra belicht. En tenslotte was Mechelen ook een belangrijke stad voor beeldhouwers. In de beeldengalerij zijn drie grootmeesters van de Mechelse beeldhouwkunst vertegenwoordigd: Lucas Faydherbe, Ernest Wijnants en Rik Wouters.

Interieur museum Schepenhuis

Uiteraard was er tijdens de excursie voldoende tijd om met elkaar in gesprek te komen, onder het genot van koffie en koek en zeker tijdens de uitgebreide warme lunch. Tot slot: de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie is uitgenodigd voor een bezoek aan onze stichting en Bergen op Zoom. Men is voornemens ons in 2011 te bezoeken.

VOORUITBLIK 40 JARIG BESTAAN

In de vorige nieuwsbrief hebben we u al een heel klein voorproefje gegeven van de activiteiten in ons jubileumjaar. Onze Stichting is op 3 maart 1971 officieel bij notariële akte opgericht. Uiteraard is er in die veertig jaar heel wat de revue gepasseerd en we hopen in de nieuwsbrieven van 2011 u mee te nemen op een reis van 40 jaar SIDS.

We willen u nu reeds vragen een aantal vastgestelde data in uw agenda vrij te houden:

- 24 maart 2011 om 20.00 uur opening van het jubileumjaar met een lezing van Drs R. van Dierendonck en vervolgens op
- 31 maart 2011 een lezing van Drs M. Vermunt. Beide lezingen vinden plaats in de Hofzaal van het Markiezenhof, zie verderop in deze nieuwsbrief.
- 29 april 2011 om 16.00 uur opening van de tentoonstelling in De Gevangenpoort onder de titel "Offerpraktijken in de schaduw van de kerk". Een duistere poel als heilige plek, af en toe een passerende Romein, de plons van een amfoor als geschenk aan de goden. Dat was de praktijk 1900 jaar geleden aan de voet

van de heuvel waar nu de Grote kerk van Bergen op Zoom op staat. Opgravingen leverden de resten op van een spectaculaire offerplaats, die een rol speelde in de Romeinse handelsroute over de Schelde. De vondsten zijn te zien in de tentoonstelling, die ook aandacht schenkt aan de vele vondsten uit de middeleeuwen en latere tijden.

- 25 juni 2011 vanaf 15.30 uur informeel samen zijn leden en oud-leden op een nader te bepalen plaats.
- 24 september 2011 organiseren we een mooie excursie voor u.
- 15 oktober 2011 van 11.00 tot 16.00 uur open dag op het Gemeentelijk Archeologisch Depot met een jeugdeterminatiedag

Naast deze vastgelegde data willen we nog een aantal activiteiten organiseren in de maanden mei of juni, oktober en november. Op deze manier hopen we u bijna elke maand in ons jubileumjaar iets te kunnen voorschotelen.

Tenslotte hopen we u aan het eind van het jubileumjaar (in februari 2012) nog aangenaam te kunnen verrassen.

Ook in ons jubileumjaar zal het Gemeentelijk Archeologisch Depot in de belangstelling staan

LEZINGEN

Ons jubileumjaar wordt geopend met een tweetal lezingen. De eerste lezing onder de titel "Zeeland in het *Imperium Romanum*: een randgebied van belang in de periferie van een georganiseerde staat" is op 24 maart 2011, aanvang 20.00 uur (zaal open: 19.30 uur) in de Hofzaal van het Markiezenhof en wordt gegeven door Drs R.M. (Robert van Dierendonck) die als adviseur archeologie verbonden is aan de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Korte omschrijving van de lezing: De komst van de Romeinen vormde overal een belangrijke ommekeer in de geschiedenis, ook van het tegenwoordige Zeeland. Geschreven bronnen markeren de overgang van prehistorie naar de vroegste geschiedenis en het gebied maakte voor het eerst deel uit van een georganiseerd staatsbestel, het Romeinse Rijk (*Imperium Romanum*). Daarnaast zorgde de Romeinse invloed in de loop van deze periode voor tal van nieuwe ontwikkelingen op sociaal, religieus en economisch gebied. Vanuit het bestuurscentrum Rome gezien was Zeeland slechts een marginaal gebied, maar in het noordwesten van het Imperium was het belang ervan aanzienlijk hoger. Vanuit die beide invalshoeken zal in de lezing een aantal aspecten van de huidige stand van kennis van Zeeland in de Romeinse tijd gepresenteerd worden.

De tweede lezing onder de titel "Romeinen in Bergen op Zoom: de vondst van een heiligdom achter de Grote Kerk en de betekenis daarvan voor de stadsgeschiedenis" is op 31 maart 2

2011, aanvang 20.00 uur (zaal open 19.30 uur) in de Hofzaal van het Markiezenhof en wordt gegeven door Drs M.J.A. (Marco) Vermunt, gemeentelijk archeoloog Bergen op Zoom.

Korte omschrijving van de lezing: Bij opgravingen op de Parade werden de resten

gevonden van een klein vennetje dat in de Romeinse tijd een bijzondere betekenis had.

Lucius Verus, denarius

Bijna twee eeuwen lang werden er offergaven aan de goden in het water geworpen, waarschijnlijk vooral door schippers, die met hun handelswaar over de Schelde voeren. Opgravingen op het stadspark Kijk in de Pot leverden aanwijzingen op daar in de Romeinse tijd gewoond werd. Wat betekenen die vondsten voor de geschiedenis van stad en streek? Bestond er in Bergen op Zoom werkelijk een groot centrum van aardewerkproductie in de eerste eeuwen van onze jaartelling? En wanneer werd de omgeving weer bewoond, na het instorten van het Romeinse gezag? We hopen u allen op deze boeiende lezingen te kunnen begroeten.

Entreprijs: € 5,-- per lezing inclusief één consumptie. Voor onze leden zijn de lezingen gratis toegankelijk op vertoon van de lidmaatschapskaart. De lidmaatschapskaart voor 2011 krijgt u in januari toegezonden.

VAN DE BESTUURSTAFEL

Uitbreiding bestuur

Op de drempel van ons jubileumjaar zijn we ontzettend blij dat Bas ter Stege ons bestuur komt versterken. Bas zal zich met name gaan bezighouden met de profilering en positionering van onze stichting, vooral met het oog op de externe communicatie. In de volgende nieuwsbrief zal hij zich aan u voorstellen. Voor nu een warm en hartelijk welkom. Met deze uitbreiding is ons bestuur nog niet compleet. We zijn dus nog altijd op zoek naar mensen die onze stichting een warm hart toedragen en bereid zijn met ons mee te denken en te doen. Heeft u belangstelling, aarzel dan niet om contact op te nemen met onze voorzitter, Jan Hopstaken, tel.nr. 241019.

Jubileumfonds Saver

Ten behoeve van activiteiten in ons jubileumjaar hebben wij een beroep gedaan op het Jubileumfonds van Saver. Samen met een groot aantal collega verenigingen en stichtingen mocht het bestuur tijdens een feestelijke bijeenkomst op 24 november 2010 een bedrag van € 500,- in ontvangst nemen.

Onze voorzitter, Jan Hopstaken, mag symbolisch het bedrag van € 500,- in ontvangst nemen

Schenking

In november mochten wij via één van onze leden, Gerry de Kort, een schenking aanvaarden van Bergs en ander aardewerk van haar overleden zwager. Een mooie aanvulling op onze collectie. Onze hartelijke dank hiervoor.

De uitbreiding van onze collectie aardewerk

'Pottenkijkers' in het spotlicht

In het themanummer 'archeologie' (december 2010) van het tijdschrift 'In Brabant', een gezamenlijke uitgave van de stichting Brabants Heem, de Historische Vereniging Brabant en de stichting Erfgoed Brabant wordt in een artikel "Archeologie in de klas" uitgebreid aandacht besteed aan ons schoolproject 'Pottenkijkers' en in het kort ook onze andere educatieve projecten. Een inblikexemplaar van 'In Brabant' ligt op het Gemeentelijk Archeologisch Depot.

Rest ons u allen een goede Kerst toe te wensen en een zeer voorspoedig 2011.

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)
Elvira Adriaansen
Bas ter Stege

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2010

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel